

Eleştiri ve Sosyoloji¹

Antonio Candido*

Çeviren: Başak Bingöl-Yüce**

I

Hiçbir şey bir gerçeğe dikkati çekmek için onu abartmaktan daha önemli değildir. Öte yandan, bundan daha tehlikeli bir şey de yoktur, çünkü günün birinde o kaçınılmaz tepki çıkagelir ve gerçeği haksız bir şekilde hata kategorisine indirger. Onu öyle bir noktaya çeker ki, bir tarafı ya da diğerini biçimsizleştirmeden nesnel bir görüşe ulaşmak çetin bir işlem gerektirir. Sanat eseriyle onun toplumsal koşullanması arasındaki ilişki konusunda yapılan çalışmalarda yaşanan da tam olarak budur, ki bu ilişki geçtiğimiz yüzyılın bir döne-

* Universidade de São Paulo University, Faculdade de Filosofia, Letras e Ciências Humanas, Emeritus. Antonio Candido de Mello e Souza, Brezilya'nın en önemli edebiyat eleştirmenlerinden ve düşünürlerinden. Aynı zamanda sosyoloji doktoru olan Candido 1918 yılında Rio de Janeiro'da doğdu ve halen São Paulóda yaşıyor. Yazar, São Paulo Üniversitesi ve Unicamp'ta öğretim üyeliği yaptı. Kariyerine 1941-44 yılları arasında Clima adlı dergide eleştiri yazarak başlayan Candido, Clarice Lispector ve João Cabral de Melo Neto gibi ülkesinin en önemli yazarları hakkında ilk eleştirileri yazan isimdir. Edebiyat eleştirisi konusunda yirmiye yakın kitabı bulunan Candido'nun eserleri başlıca Batı dillerine çevrilmiştir. Ülkesi Brezilya'da önemli eleştiri ödülleri alan Candido aynı zamanda Jorge Luis Borges, Carlos Fuentes, Harold Bloom gibi yazar ve eleştirmenlere de verilmiş olan Uluslararası Alfonso Reyes Ödülü'nün de sahibidir. Yazarın özgün adı Crítica e Sociologia olan ve ilk hali 1961 yılında yazılan bu makalesi, Literatura e Sociedade (Edebiyat ve Toplum) adlı kitabında 2006'da yayımlanmıştır. (çn)

** Binghamton University, Department of Comparative Literature, Phd Candidate, byuce1@binghamton.edu

¹ Yazarın izniyle çevrilmiştir.

minde eseri anlamak için anahtar olarak görülmüş, neden sonra bir görme hatasına indirgenmiştir. Belki ancak bugün gerektiği şekilde önerilmeye başlanabilecek. Bir çelişki havası içinde denilebilir ki, estetik incelemenin diğer tüm yollarla yapılacak değerlendirmelerden önce geldiği sonucuna vardıktan sonra eserle ortam arasındaki bağı daha iyi belirleriz.

Aslında, bir eserin değer ve öneminin gerçeğin bir yönünü ifade edip etmediğine bağlı olduğu ve bu yönün eserin esası olduğu geçmişte gösterilmeye çalışıldı. Daha sonra bunun tam tersi, içeriğin ikincil olduğunu ve bir eserin öneminin ona her türlü koşullanmadan, özellikle de bir kavrayış unsuru olarak etkisiz olduğu düşünülen toplumsal koşullanmadan bağımsız bir nitelik veren kendi içindeki biçimsel işlemlerden kaynaklandığını göstermeye çalışan fikir benimsenmeye başlandı.

Bugün bir eserin bütünlüğünün birbirinden ayrı düşünülen bu görüşleri benimsememize izin vermediğini biliyoruz. Bir eseri sadece metnini ve bağlamını diyalektik bir şekilde iç içe geçmiş bir yorumlamayla birbirine karıştırarak yani eseri dış unsurlarla açıklayan eski görüşle, yapının pratikte bağımsız olduğu inancının yönlendirdiği diğer görüşün yorumlama sürecinde birleşmesiyle anlayabileceğimizi de biliyoruz. Dahası şunu da biliyoruz ki, *metin dışı olan* (yani bu durumda toplumsal olan), bir sebep ya da anlam olarak değil, yapının inşasında belirli bir rolü bulunan ve böylece *içselleşen* bir unsur olarak önemlidir.

Bu noktada, edebiyat sosyolojisinde -bu alan eserin değeri konusunu ele almadığı ve onu şartlayan tam olarak her şeyle ilgili olabildiği için- dışsal faktörlerin dışsal değerlendirmelerinin yerinde olabildiğini de anımsayarak disiplinler arasındaki farklılığı belirlemek gerekiyor. Örneğin, edebiyat sosyolojisi dediğimizde bir kitabın popülerliği, bir tür konusundaki istatistiksel tercihler, sınıfların tercihleri, yazarların toplumsal kökenleri, eserler ve düşünceler arasındaki ilişki, toplumsal, ekonomik ve siyasi örgütlenmenin etkisi gibi konuları çalışmak uygundur. Bu eleştirinin üstlendiği estetik yönelimi içermeyen, bilimsel özelliği olan bir disiplindir.

Bu sorunun birkaç boyutu var ve Lukács'ın entelektüel kariyerinin başında, onu bazen aşırı bir şekilde edebiyatın siyasi ve ekonomik boyutlarına yoğunlaşmaya iten Marksizmi henüz benimse-

meden önce sorduğu bir soruyla açıklanabilir. Modern tiyatroyu tartışırken 1914'te şu alternatifi önerir Lukács: “Tarihî-toplumsal unsur kendi içinde bir eserin yapısı için öneme sahip midir, sahipse bu ne ölçüdedir?” Ya da “Dramatik biçimdeki sosyolojik unsur, estetik değerın belirleyicisi değil de, (...) onun gerçekleştirilmesi için sadece bir imkân mıdır?”²

Aslında bu, sorunun çekirdeğini oluşturur çünkü edebiyat eleştirisi alanında eserleri en ince ayrıntısına kadar inceleriz ve bizi ilgilendiren şey etkenlerin bu özel yapıyı oluşturacak şekilde iç yapıda nasıl işlediğini araştırmaktır. Toplumsal etmeni alarak, bunun sadece yaratıcı akımı taşıyan bir araç görevi gören (Lukács'ın deyişle yalnızca estetik değerin gerçekleşmesini mümkün kılıyorsa) özdeği (ortam, gelenekler, grup özellikleri, fikirler) donatıp donatmadığını ya da bunun ötesinde bir eserde, bir sanat eseri olarak temel olanın oluşturulmasında işlev gören bir unsur olup olmadığını (yine Lukács'ın deyişle estetik değerin belirleyicisi olup olmadığını) belirlemeye çalışırız.

Bu, toplumsal ve psikik etmenlerle ilgilenen, onları bir çerçeve ya da yaratıcı eser tarafından kaydedilen bir malzeme değil de yapının etmenleri olarak görmeye çalışan çeşitli çağdaş öğrenciler tarafından algılanan/sezilen şeydir ve onların estetik unsurlar arasında sıralanmalarına olanak verir. Yaratıcı inceleme aslında en basit şekilde biçimden ve eserin öneminden sorumlu olan, bölünemez bir bütün olmak için birleşen unsurların arayışı olarak daha da derine gitme niyetindedir. Ki buna ilişkin Macrocosmos'un *Faust*'u gibi her şeyin bir bütün olarak örüldüğünü, her şeyin öteki şeylerle beslenip onlara göre hareket ettiğini söyleyebiliriz:

Nasıl da her şey bir bütüne örülüyor

Biri bir diğerinde etki edip buluyor!³

Basit bir örnek verelim: José de Alencar'ın *Senhora* adlı romanı.⁴ Bu türdeki tüm romanlar gibi, ister tarihî ister eleştirel olsun her

² Georg Lukács. “Zur Soziologie des modernen Dramas,” *Shriften zur Literatursoziologie* (Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag, 1961). s. 262.

³ Genç Osman Yavaş'ın *Faust* çevirisinden. (çn) Goethe, Johann Wolfgang. *Faust*. Çev.Genç Osman Yavaş. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2012.

⁴ José de Alencar Brezilya'nın on dokuzuncu yüzyılda yaşamış en önemli romantik yazar-

incelemede işaret edilen açık toplumsal boyutları (mekânlara, moda, uygulamalara yapılan referanslar, grup ya da sınıf tutumlarının gösterilmesi, burjuva ve ataerkil arasında bir yaşam anlayışının dışavurumu vb.) olan bir kitap. Bu boyutları belirtmek rutin bir iş ve bir çalışmanın toplumsal özelliğini tanımlamak için yeterli değil.

Ancak konunun, eserin anlamına nüfuz edebilmek için anlaşılması ve gösterilmesi gereken toplumsal şartlara dayandığı da olur. *Senhora* bir koca satın almakla ilgili bir romandır ve bu alışverişin sembolik bir toplumsal önemi olduğunu düşünürsek bir adım ilerlemiş oluruz, çünkü bu aynı zamanda o dönemde para için evlenme gibi geleneklerin ortaya çıkması anlamına da gelir. Yazar, kendini bir sözleşmeyle, koşullu bir ödemeyle satan kocanın ilkel durumunu kurgulayarak, ilişkinin kökenlerini de açık eder, yani bu eylemi aslolan alışveriş işine indirgeyerek radikal bir toplumsal analiz yapmış olur. Ancak hâlâ incelemenin en derin katmanlarında olduğumuz söylenemez, çünkü o katmanlara ancak bu açık toplumsal gerçeğin kitabın yapısını şekillendirdiğini gördüğümüzde ulaşırız.

Eğer *Senhora* romanına aklımızda bu olduğu halde yaklaşırsak, eserin uzun ve karmaşık bir işlem üzerine bina edildiğini görürüz, ilerleme ve geri çekilme sahneleri, baskı ve taviz olarak inşa edilmiş diyaloglar, dalaverelerden oluşan gizli bir olay örgüsü vardır ve bunları geliştirirken eşlerin duruşu dönüşümlüdür. Her bölümde roman kahramanının, davranışlarının teslim olduğu satın alma eylemi konusundaki saplantıyı ortaya koyduğunu ve insan ilişkilerinin de bu ekonomik amaçlar nedeniyle bozulduğunu görürüz. Paraya sahip olduğu için intikam arzusu kuvvetlenen kadın kahramanın ruhu, kocasını sahip olunan bir şeye indirgeyen sermayeyi kullanarak ezme işiyle görevliymiş gibi sertleşir. Üslubun görünümü de, aşkın romantik diyalektiği klasik normalliğine kavuşana kadar, kapitalist bir şahsiyetsizleşmenin etkisiyle kişiliğin adeta madenleştirilmesine işaret eder. Her bölümün detaylarında olduğu gibi, roman bir bütün olarak alındığında da aynı yapısal ilkeler malzemeyi açık eder.

larındandır. Indianism adıyla bilinen, ülkenin Portekiz sömürmesine karşı milli bir kimlik oluşturmak için Brezilya yerlilerine odaklanan edebi akımının da öncülerindedir. Yazarın *Iracema*, *O Guarani* ve *Senhora* adlı romanları pek çok dile çevrilmiştir ancak yazarın Türkçede kitabı bulunmamaktadır. (çn)

Bu incelemeyi daha basit bir düzlemde yapılan önceki incelemelerle ilişkilendirirsek görürüz ki, eğer kitap bu uzun düello etrafında kurulduysa, bunun nedeni bir aktarmayı göstermesidir, düellonun satın alma ve satma mekanizmasının kitabın yapısına aktarılmasını. Daha yüksek bir ahlaki gereklilikle yönlendirilmesi gereken ilişkiler konusunda da satma ve satın alma gerçek bir sapma olarak işlev görür. Bu, romancı tarafından soyut bir şekilde onaylanmaz ya da örneklerle gösterilmez ancak bütünün ve parçalarının düzenlenmesinde, yazarın malzemeyi ona belirli bir ifade işlevi vermek için düzenleyiş şekliyle ortaya koyulur.

Bu tür bir tahlil yaptığımızda, toplumsal olanı dikkate aldığımızı söyleyebiliriz, ama onu dışsal olarak değil yani kitabın özünde belli bir dönemin ya da belirli bir toplumun ifadesini saptayabileceğimiz bir referans olarak yahut onu tarihsel olarak konumlandırmanızı sağlayacak bir iskele olarak değil, tanımlayıcı düzey yerine izah edici bir düzeyde incelenen sanatsal bir insanın etmeni olarak dikkate alırız.

Bu durumda, toplumsal boyutu sanat eserinin bir unsuru olarak özümseyen estetik bir yoruma ulaşmak için, sosyolojinin ya da sosyoloji eğilimli tarihin çevresel boyutunu bir kenara bırakırız. Bu durumda da başlangıçta işaret ettiğimiz paradoks ortaya çıkar: dışsal olan içselleşir ve eleştiri sosyolojik olmaktan çıkıp sadece eleştiriye dönüşür. Toplumsal unsur kitabın iktisadına karışan psikolojik, dinî, dilbilimsel ve bunun gibi pek çok unsurdan biri olur. Yapının referans noktası olduğu çözümlemenin bu düzeyinde bu ayrımlar pek de önemli değildir, zira her şey eleştirmen tarafından bütünün birbirine bağlı çeşitliliğini ortaya çıkaran organik bir maya ile dönüştürülmüştür.

Bu bakışla, sosyolojik açının daha önce olduğundan daha büyük bir geçerlilik kazandığını görüyoruz. Buna karşılık artık tek ölçüt olarak da dayatılamaz ya da tercih edilemez, çünkü her faktörün önemi çözümlenmekte olan duruma bağlıdır. Bir bütün olması istenen eleştiri, tutarlı bir yoruma götürebilecek unsurları özgürce kullanabilmek için artık yalnızca sosyolojik, psikolojik ya da dilbilimsel olmayacaktır. Öte yandan hiçbir şey bir eleştirmeni, eğer tercihi bu kitabı biçimlendiren bir bileşen olarak kullanılıyorsa, tercihinin esasını belirtmekten de alıkoymaz. Modern eleştirmenin alt ettiğinin her zaman mümkün ve meşru olan sosyolojik yönelim değil, eleştirel bir toplumbilimcilik, hevesle her şeyi toplumsal unsurlar yoluyla araş-

tırma eğilimi olduğunu fark ederiz.

Benzer bir şey, geliştiği için eleştiriyile ilişkileri değişen sosyolojinin kendisinde de meydana geldi. Araştırmacılar bu konu üzerinde on dokuzuncu yüzyılda belirlenen tutumlarla düşünmeye alışkındır, ki o zamanlar sosyoloji büyük sistematik genellemeler dönemindeydi ve bu da uygulayıcılarını eserin, edebi kişiliğin ya da bir toplumsal sistemdeki eserlerin bütününe özellikle tarihsel bir açıdan küresel olarak koşullanmasına itiyordu. Buna rağmen, araştırma ve kuramdaki ilerleme, özellik ve içerik arasındaki ilişkinin daha önemli bir anlamını da beraberinde getirdi ve dikkatin düşünülen her birimin yapısal ve işlevsel boyutlarına çekilmesine imkân verdi. Bu, eleştirel ve analitik çalışmalarımızın, bütünü anlamına ulaşmak için anahatar olduğu düşünülen biçimsel üniteler rolünü aldığı zamanda, her iki durumda da senkronik olanın diakronik olana mutlak üstünlüğüyle meydana geldi.

Bu nedenle bugün edebiyat çalışmalarında sosyolojik bakış açısı hakkında konuşmak 50 yıl önce olduğundan çok daha başka bir anlama gelmek zorunda. İki alandaki değişim elbette edebiyat sosyolojisinde bir tepki doğuracaktır, ki bu (örneğin Robert Escarpit'in *La sociologie de la littérature* kitabında önerdiği gibi) sadece somut araştırma alanına yönelmeyecek, aynı zamanda taşıdığı on dokuzuncu yüz yıl havasıyla, hırslı üstünkörü açıklamaları da bir kenara itecektir. Eleştiri için olduğu kadar sosyoloji için de tehlike, çözümleme eğiliminin temel gerçeği yok etmesidir, yani mantıksal ve deneysel öncelik parçaların işlevine mütemadiyen yaptığı atıflarla kavransa da bütüne odaklanır. Bir başka tehlike de, eserin bütünü ve özerkliği konusundaki akademik endişenin, unsurların içsel işlevlerini, incelenen konunun anlamını kavramak için gerekli temel boyutlardan biri olan tarihsel boyutu hiçe sayarcasına uygun olan sınırların çok ötesinde abartmasıdır.

Her ne şekilde olursa olsun, uygun olan yeni dogmatizmlerden sakınmaktır ve biçimsel boyutlarla daha çok ilgili olan çağdaş eleştirinin edebiyat sosyolojisi ya da sosyoloji eğilimli edebiyat tarihi gibi bağımsız disiplinlerden, sıklıkla edebiyat dışı nedenlerle eserlerin toplumsal boyutlarını incelemekte uygulanan bir dizi disiplinden vazgeçemeyeceğini veya onları reddedemeyeceğini her zaman hatırlamak gerekir.

II

Düşüncelerimizi oturtmak ve alanları sınırlamak için, edebiyattaki sosyolojik çalışmaların en yaygın olanlarını, yaklaşık olarak geleneksel ölçütlere göre ve sosyoloji, tarih ve içeriğin eleştirisi arasında gidip gelerek sıralama işine girişebiliriz.

İlk tür bütün edebiyatı bir dönemle, türle, toplumsal koşullarla ilişkilendirmeye çalışan eserlerden oluşmaktadır. On sekizinci yüzyıla uzanan geleneksel yöntemdir bu, belki de başlıca temsilini Taine'de bulmuştur, Brezilya'da da Silvio Romero tarafından denenmiştir. Temel erdemi tarihsel diziyi anlamayı kolaylaştıracak ve dönemlerin panoramasının izini sürecek genel bir düzeni, tanzimi anlama çabasıdır. Kusuruysa toplumsal şartlarla edebiyat eserleri arasındaki bağı aynı ölçüde etkin bir şekilde göstermekte zorlanmasındır. Hayal kırıklığına uğratan bir sonuç olarak bu zorluktan her zaman öğrencinin etmenleri sıraladığı, siyasi ve ekonomik şartları çözümlendiği ve nihayet bu iki gerçekliği bağdaştıramayınca sezgileri ve yerleşmiş fikirleriyle eserler hakkında konuştuğu paralel bir yapı taşar. Söz konusu paralel çizgide yürümeyi seçen akademisyenlerin çoğunda olduğu gibi, bu iki gerçeklik arasında belirlenimci bir türde sıradan bir bağ olduğunda bu daha ciddi bir boyut alır. Bu sadece daha düşük entelektüel çalışmalarda değil, özenli bilgiler içeren, niteliği iyi olan çalışmalarda da gözlemlenebilir, örneğin L.C. Knigts'ın *Drama and Society in the Age of Johnson* adlı eseri bunlardan biridir.

Eğer öğrenci, toplumu edebiyatın ya da bir türün bütünüyle bağdaştırmayı bırakır ve yukarıda bahsettiğim koşutluğu, toplumsal özellikler ve sorunlar hakkında konuşmak için tek bahane olan ve sergilenmeleri Heitor Ferreira Lima'nın Castro Alves hakkındaki kitabında da olduğu gibi, bu türde belirsiz bir dolayım gerektirmeyecek tekil eserlerin ya da yazarların yorumlanmasına taşırırsa bu tür çalışmalar çok daha büyük bir hayal kırıklığına dönüşür.

İkinci bir tür, sanat eserlerinin çeşitli boyutlarını tanımlayarak topluma ayna tutma ya da onu temsil etme düzeylerini incelemeyi deneyen çalışmalardır. Bu, en basit ve yaygın yöntemdir; toplumun gerçek boyutları ile kitaptakiler arasında koşutluklar kurmaktır. Sosyolojik eleştiri ya da edebiyat sosyolojisi dediğimizde, en ünlü ilk örneğine Taine'in *La Fontaine et ses faibles*'inde rastlayabileceğimiz bu yöntem

akla gelir; yüksek nitelikli bir örnek W. F. Bruford'un Çehov'un oyunları ile hikâyelerinin dönemin Rus toplumunu ne kadar sadakatle temsil ettiği konusundaki çalışması *Chekhov and His Russia*'dır.

Eğer bu ikinci tür, edebiyat eleştirisinden temel sosyolojiye doğru kayma eğilimi gösterirse, üçüncü tür sadece sosyolojik ve çok daha tutarlı olur, bu tür eser ve kamu arasındaki ilişkinin yani eserin kaderinin, kabul edilirliliğinin ve bu ikisinin karşılıklı etkileşiminin incelenmesidir. Bunun iyi bilinen örneği de Lewin Schücking'in, Vierkant'dın *Handwörterbuch der Soziologie* adlı çalışması için yazdığı "Edebi Zevkin Sosyolojisi" adlı denemesidir; bu deneme daha sonra bir kitap olarak yayımlanmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir. Ününe rağmen, bu bakış açısıyla yapılabilecek diğer çalışmaları göstermekten öteye geçmez.

Buna karşılık daha az sistematik olan diğer çalışmalar gerçekle-re daha çok bağlıdır; bunlara örnekse A.M. Guillemin'in *Le public et la vie littéraire à Rome*, Q. D. Leavis'in *Fiction and the Reading Public* gibi edebiyatın işlevini okurlar bağlamında inceleyen çalışmalarıdır. Yazar, halkın zaman içinde eseri kabulü gibi bir tarihsel probleme yaklaştığında, o noktada daha az sosyolojik olan ve daha çok engin bilgiye dayanan geleneksel araştırmalar temelinde bir değişken bulunur; karşılaştırmalı edebiyattaki benzer çalışmalarda da aynı ölçüde gözlemlenen budur. Edmond Estève'in *Byron et le Romantisme français* adlı çalışması buna örnek gösterilebilir.

Dördüncü tür çalışmalar, ki özellikle sosyoloji içinde konumlanırlar, yazarın konumu ve toplumsal işlevi üzerinde durur ve konumunu üretiminin yapısına, bunu da toplumun düzenlenmesine ilişkilendirmeye çalışır. Tür alanında, edebi alanın dışında olan bir dizi eser vardır, örneğin Geiger'in entelektüelin konumu ve eseri üzerine *Aufgabe und Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft* adlı çalışması ya da bilgi sosyolojisi konusundaki özellikle Mannheim'inkiler gibi önemli düşünceler. Tarihsel alanda Henri Brunschvicg'in modern Alman toplumunun oluşumunda entelektüellerin durumunu ve rolünü incelediği *Le crise de l'état prussien à la fin du XVIIIème siècle* adlı çalışmasında bu açıyı kullanması buna bir örnek teşkil eder. Edebiyat alanında Alexandre Beljame'in on yedinci yüzyıl İngiltere'sindeki edebiyatçılar konusundaki monografisi de ünlüdür.

Bu sonuncu türün biraz daha ilerlemiş hali eserlerin ve yazarların siyasi işlevlerini araştıran beşinci türdür ki bunda genel olarak ideolojik bir niyet göze çarpar. Bizim dönemimizde bu genelde ilk parti eleştirisinden daha çeşitli olan Lukács'ın 1930'dan sonraki çalışmalarındaki çok da nadir olmayan güçlü gözlemlerine kadar Marksistlerin tercihi olmuştur. İtalyada, Gramsci'nin metnlerinin dışında, bu tür metinler, Galvano della Volpe örneğinde de görüldüğü gibi, diğer ülkelerdeki Marksist eğilimli yazarlar için çok nadir görülen bir özgürlükle önemli ölçüde artış göstermiştir.

Nihayet, ya genel olarak edebiyatta ya da diğer türlerde, kökenlerin kuramsal olarak araştırılmasına dönen bir altıncı türü hatırlarız. Bu çerçevede bazı klasik eserler vardır, Gunmerer'in şiirin kökenleri, Bucher'in eser ve şiirsel ritim arasındaki bağıntı ya da Christopher Caudwell'in şiirin doğası ve kökeninin Marksist açıdan incelenmesi hakkındaki eserleri gibi. George Thomson'un Yunan tragedyasının toplumsal kökenleri konusundaki, aynı ölçüde Marksizm tarafından yönlendirilen eseri (Eshilos ve Atina) çok daha eksiksizdir.

Bütün bu yöntemleri ve türevlerini, bazıları eleştirin gerekliliklerini tam olarak karşılıyor olsa da, eleştiri değil de edebiyatın sosyolojik teorisi ve edebiyat tarihi ya da edebiyat sosyolojisi olarak ele alırsak yerinde, başarılı ve yararlı olurlar. Hepsinde de ilginin eserden eserin özünü oluşturan toplumsal etmenlere, işlenmesini etkileyen ortamın şartlarına ya da toplumdaki işlevine kaydığını görürüz.

Bu boyutlar tarihçi ve sosyolog için önemlidir ama yorumlamayla ilgilenen eleştirmen için eğer kitabın iç ekonomisinin işlevine (ki buna da somut vakaların açıklığa kavuşturulmasında dolaylı bir katkıları olabilir) göre değerlendirilmezse ikincil, hatta faydasız olabilir.

Aslında, herkes bir medeniyet olgusu olarak edebiyatın oluşumu ve tanımlanmasının toplumsal etmenlerin iç içe geçmesine bağlı olduğunu bilir. Ancak bu nokta ile o etmenlerin belirli bir eserin temel niteliklerine doğrudan karışıp karışmadığının belirlenmesi arasında her zaman kolaylıkla geçilmeyen bir uçurum vardır. Aynı zamanda, zihinsel yapımız ve çocukluğun ilk deneyimleri varoluş durumumuzun seyrini düzenler. J.P. Weber'in *La genèse de l'oeuvre*

poétique'te, dışlayıcı ve radikal bir şekilde göstermeye çalıştığı gibi, bu belirli bir yazarın zihinsel oluşumu ve çocukluk yıllarındaki ilk deneyimlerinin, eserinin anlaşılması ve değerlendirilmesinde anahtar işlevi olduğu anlamına mı gelir? Spekülatif yaklaşmanın kolay olduğu bu sorular yazara bireysel olarak yaklaştığımızda zorlaşır ama bu alandaki temel kanyı da sağlamlaştırmaya yardım eder, ki bu da şudur: konu bir edebi gerçekliğin açık bir boyutunun onaylanması ya da inkâr edilmesi değil, bazı eserleri anlamakta belirleyici ya da yararlı olup olmadığının eleştirinin belli bir çerçevesinden incelenmesidir.

İlk adım (aşıkâr da olsa buna işaret edilmelidir) sanat eserinin gerçekle kurduğu izafi ve şekli bozulmuş ilişkinin (buna kesin bir şekilde uyuyor ve onu açıkça ifade etmeye çalışıyor olsa da) farkında olmaktır, çünkü *mimesis* her zaman bir çeşit *poiesis*dir. Doktor Fernandes Figueira, *Velaturas* adlı kitabında (Alcides Flávio müstearıyla yazılmıştır), arkadaşı Aluísio Azevedo'nun *O Homem* adlı romanını yazarken striknin zehirlenmesi konusunda ona danıştığını ama elde ettiği bilgiyi kullanmadığını anlatır. Doğalcılığın bilgilendirici olmak konusundaki özenli çabasına rağmen, yazar bilimin verdiği bilgiyi göz ardı etmiş ve zehre daha ani ve dramatik bir etki yüklemiştir, çünkü tasarısı böyle olmasını gerektirir.

Belgeleme eğiliminde de olsa bu özgürlük, onu daha anlamlı kılmak için bazen dünyanın düzenini, gerçeklik duygusunu bu yöntemli ihanetle okurda daha iyi oluşturacak şekilde değiştirmesi gereken hayal gücüne aittir. Bu tür bir paradoks edebi eserin çekirdeğinde vardır ve dünyanın temsili olarak etkileyiciliğini sağlar. O halde eseri anlamak için onu dış gerçeklikle karşılaştırmanın yeterli olduğunu düşünmek tehlikeli bir rastgele basitleştirme riskini taşır.

Ama toplumsal etmenleri, burada açıklandığı gibi, yapının biçimlendiricisi rolüyle ele alırsak onların da edebi çözümleme için psişik olan kadar belirleyici olduğunu, eserin estetik bütünlüğünü onlarsız tanımlamaya çalışmanın sadece Baron Munchausen'in başarabildiği bir şey olduğunu yani bataklıktan kendi saçlarını çekerek kurtulmaya çalışmak olduğunu görürüz.

III

Sosyolojik eğilimli pek çok eleştirmende gördüğümüz gibi, toplumsal özellikteki bilgilerin içselliğini gösterme çabası estetik detaylandırmanın çekirdeği haline gelmiştir. Lukács'ın kendisi bile siyasi tarikatçılığın bazı sınırlarına çarpmadığı zamanlarda ikna edici bir şekilde, örneğin Manzoni'nin *I promessi sposi*'sinin harika bir tarihî roman olduğunu, çünkü edebi inşasının tasvir ettiği toplumla uyumlu bir bakış açısı sunduğunu göstermiştir (*Der historische Roman*). Arnold Kettle, daha detaylı olarak, Dickens'ın *Oliver Twist*'inin yapısının, yazar varlığı birbirine bağlı olan ve küçük roman kahramanının arasında ezildiği, burjuvazinin iyi niyetli egoizmle farkındalık yoksunluğu arasındaki zıtlığını ve suç etrafında dönen dünyayı geliştirirken edebi olarak etkili ve anlamlı olduğunu ileri sürer. Ancak Oliver büyükbabasının yatıştırıcı iyiliğiyle korunurken, ki bu eşitsizliğin ve toplumsal çelişkilerin acılığını iyice vurgular, yapıt keskinliğini ve hatta derin tutarlılığını yitirir; bu da her duyarlı okurun bir noktada fark ettiği gibi niteliğin düşmesine sebep olur (Kettle, *The English Novel*, Birinci Cilt). Bunda da, diğer durumda olduğu gibi, estetik bir etmen olarak hareket eden, topluma karşı belirli bir bakış açısının etkisi vardır ve bu kitabın ekonomisini anlamamızı sağlar.

Bu sorun, başka bir şekilde geliştirilmiş ve belirli bir spekülatif bolluğun etkisinde Lucien Goldmann'ın yaratılışın eşsizliği ve özerkliğine rağmen, belirli bir dünya görüşünden yola çıktığını (ki bu kendi ideolojik açısına göre bir sosyal sınıf tarafından geliştirildiği ölçüde kolektif bir olgudur) göstermeye çalıştığı eserinde de karşımıza çıkar. Kettle'in yaptığı gibi inşa sorunlarını dikkate almasa da, Racine trajedisıyla aktarılan özgün bakış açısının, Pascal'ın görüşünden doğanla ilişkili olduğunu ve her ikisinin de köklerinin özel ve bağımsız bir şekilde, Jansenist kötümserliğinde olduğunu, bu yolla o dönemin kast yapısına kötü bir şekilde adapte edilmiş Fransız burjuvazisinin önemli bir bölümünün bu ayar yoksunluğunu ideolojik olarak ifade ettiğini (*Le dieu caché*) göstermeye çalışır.

Bu durumların hepsinde, toplumsal etmen eserin yapısını ve fikirlerinin tonunu, geçerliliğini ve üzerimizdeki etkisini belirleyen donatım unsurlarını açıklamak için kullanılır. Daha az açık ve daha incelikli bir düzlemde, edebiyat incelemesi için üslup işlemlerini sos-

yo-tarihsel metotlarla karıştıran Erich Auerbach'ın girişiminden (*Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Litertur*) bahsedebiliriz. Muhteşem eseri *Historia da literatura ocidental*'in girişinde Otto Maria Carpeaux da benzer bir çabayla "biçimsel-sosyolojik" dediği sentetik bir metottan bahseder. Mükemmelleştirilmesi edebi çalışmalar alanında yüzyılın ikinci yarısının görevlerinden biri olacak böyle bir metot, yorumlamanın kişiselliğine sentetik bir bakış açısı getirecek ve bugün hâlâ yeterli ölçütler sayılan içsel ve dışsal etmenler konusundaki geleneksel ikiliği bozacaktır. Belki de o zaman göreceğiz ki, eserin tekilliği ve özerkliğini anlamak için toplumsal etmenler estetik bir bakış açısıyla süzülecek ve edebi inşa düzeyine getirilecek. Bu da Taine'in İngiliz edebiyatı konusundaki muhteşem şema çalışmasında da örneklendiği gibi, toplumsal etmenleri fazlasıyla geniş ve genel bir bakışla ele alarak birleştirdiği ve böylece eserin kişiselliğini ortadan kaldırdığı için çağımızın pek çok eleştirmeninin haklı olarak karşı çıktığı determinist eleştiride gözlemediğimiz tersi olacaktır.

Kendimizi içinde bulduğumuz bu iğreti ve tatmin edici olmaktan uzak aşamada, bakış açılarının güvensizliği göz önüne alınırsa bu durumun tartışmalı bir niteliği vardır. Bu öteki aşırı uca giden ve eserde anlamlı olanın kapalı bir evren gibi kendi içinde açıklanabilir bir bütün olduğunu iddia eden bazı dengeleyici abartmaları da anlaşılabilir kılar. Bu incelemenin bir bölümü için uygun olan son derece yapısal bakış açısı pratik yorumlama işinde uygulanabilir değildir, çünkü diğer şeylerin yanında çağdaş düşüncenin kendisini meşgul eden sorunlarla layıkıyla yüzleşemeyeceği tarihsel boyutu hafife alır. Öte yandan onun çeşitli yöntemlerine daha önce de atf yapılan eserin örgenselliği kavramı gibi verimli sonuçları borçluyuz, ki bu kavram eski eleştiri tarafından biliniyor olsa da yeni çağdaş akımlarda kendisinde eksik olanı bulmuştur: yeterli bir terminolojiyi de içeren inceleme araçlarını.

Bugün ilk bakışta görünenin aksine tam da eserin bir organizma olarak düşünülmesi bizim bu çalışmada eseri koşullandıran ve harekete geçiren etmenlerin hareketini dikkate almamızı ve çeşitlendirmemizi sağlıyor; çünkü yapının bir unsuru olarak yorumlandığında her etmen, odaklanılan durumun meşruluğuna *a priori* karşı çıkılamayacak ya da göklere çıkarılamayacak temel bir ögesi oluyor.